

TÜRKİYE’NİN SEÇİLMİŞ ÜLKELER İLE ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN ENDEKS YÖNTEMİNE DAYALI ANALİZİ (1990-2013)

Canan ŞENTÜRK¹

ÖZET

İkinci Dünya savaşı sonrası endüstri-içi ticaretin (EİT) varlığının tespiti uluslar arası ticarete temel bir değişimin göstergesi olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı gittikçe önemi artan endüstri-içi ticaret teorisi ekseninde Türkiye’nin seçilmiş ülkelerle endüstri-içi dış ticaret düzeyini analiz etmek olarak belirlenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin seçilmiş ülkeler ile EİT seviyeleri, 1990-2013 yılları boyunca, SITC 3 basamaklı veriler ve Grubel-Lloyd endeksi kullanılarak hesaplanmaktadır. Grubel-Lloyd Endeksi (ağırlıklandırılmış ortalama) ile yapılan ölçümler sonucunda, Türkiye’nin seçilmiş ülkeler ile imalat sanayi endüstri-içi ticaret değerlerinin 23 yıl içerisinde yükselen bir seyir izlediği gözlenmektedir. Bununla birlikte, Türkiye’nin en yüksek EİT değerlerini tüm endüstriler için yapılan ölçümlerde İtalya, İspanya, Fransa ve Almanya ile gerçekleştirdiği; imalat sanayi endüstrileri için yapılan ölçümlerde ise İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, Polonya ve Romanya ile gerçekleştirdiği gözlenmektedir.

***Anahtar Kelimeler:** Endüstri İçi Ticaret (EİT), Grubel-Lloyd Endeksi, Türkiye’nin Dış Ticareti*

AN ANALYSIS OF TURKEY’S INTRA INDUSTRY TRADE WITH SELECTED COUNTRIES BASED ON INDEX METHOD (1990-2013)

ABSTRACT

The emergence of intra-industry trade (IIT) in the post-second World War period has been taken as an indicator of a major change in the international trade. The main aim of this study is to analyze IIT values of Turkey with selected countries on the axis of IIT theory which increasing its importance permanently. In this context, IIT levels of Turkey with selected countries have been calculated by using 3 digit levels of SITC data and Grubel-Lloyd index during the period of 1990-2013. As a result of this, which made with Grubel-Lloyd Index (weighted average), IIT values of Turkey with selected countries has been observed an increasing trend for 23

¹ Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, canansenturk@sdu.edu.tr

years. Moreover, it is observed that countries which the highest IIT values of Turkey in the measurements of all industries are Italy, Spain, France and Germany. Also countries which the highest IIT values of Turkey in the measurements of manufacturing industries are Italy, Spain, France, Germany, Poland and Romania.

Key Words: *Intra Industry Trade (IIT), Grubel-Lloyd Index, Turkey's Foreign Trade.*

1. GİRİŞ

Sanayi Devriminden önceki tarihsel süreçte büyük ölçüde tarımsal üretim temelinde şekillenen dış ticaretin sebebi, biçimi ve refah sonuçlarına dayanan temanın Merkantilizm dönemine dayandığı gözlenmektedir. Bu dönemin ardından gelen Klasik Dış Ticaret Teorileri, üretim faktörünü sadece emek unsuruna dayandırmakta ve üretim maliyetini homojen olduğu varsayılan emeğin miktarına bağlarken; Neo-klasik iktisatçılar, “fırsat maliyeti” kavramı ile sermayenin de bir üretim faktörü ve maliyet unsuru olarak dikkate alınmasının önemini vurgulamaktadır. Neo-klasik katkıları kullanarak uluslararası ticaretin şartı olan ülkeler arası verim farklılığının nedenini ve refah sonuçlarını “faktör donatımı” ile açıklayan teoriler de iki ülkeli, iki faktörlü modellerinde emek ve sermayeye ağırlık vermektedir. Ancak hızlı bir dönüşümün yaşandığı dünya ekonomisinde hem homojen olmayan malların ve firmaların ticarete dahil olması hem de benzer faktör donatımlarına, teknolojiye ve gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasında ticaretin yoğunlaşması geleneksel ticaret kalıplarının aşılması anlamına gelmektedir. 1960’lardan itibaren gelişen Yeni Dış Ticaret Teorileri ise emeğin niteliği ve teknolojik gelişmelere vurgu yapmaktadır. Ayrıca, söz konusu bilgi ve teknolojilerin üretim sürecinde kullanımı ile yeni bir uluslararası ticaret kalıbının ortaya çıkışına ve bu doğrultuda yeni ticaret modellerinin oluşumuna temel teşkil ettikleri gözlenmektedir. Bu sayede 1970’li yıllarla birlikte endüstri-içi ticaret yada bir başka ifade ile benzer malların aynı anda ihracat ve ithalatının yapılması hem teorik anlamda hem de uygulamada önem kazanmaktadır.

Çalışmada Türkiye’nin endüstri-içi ticaretinin endeks yöntemi ile analizi ve buna ilişkin hesaplamalar bulunmaktadır. Bu aşamada, literatürde genel kabul gören hesaplama yöntemi Standart Grubel-Lloyd endeksi (ağırlıklandırılmış ortalama) esas alınarak Türkiye’nin hem tüm endüstriler hem de imalat sanayi endüstrileri başlıkları altında seçilmiş ülkeler bazında endüstri-içi ticaret hesaplamalarına yer verilmektedir.

Bu bağlamda, hem çalışmada sonraki bölümlerde yapılacak olan analizlere temel teşkil etmesi hem de çalışmanın yöntemini oluşturması

amacıyla öncelikle, endüstri-içi ticaret literatüründe genel kabul gören temel yaklaşımlar ve Grubel-Lloyd Endeksine ilişkin bilgilendirmeler yapılmaktadır. Standart Uluslar Arası Ticaret Sınıflaması (SITC), 3. revizyon'a göre Türkiye'nin seçilmiş ülkeler ile endüstri-içi ticareti, 1990-2013 yılları arası ithalat ve ihracat değerleri kullanılarak hesaplanmaktadır. Bu aşamada, literatürde genel kabul gören hesaplama yöntemi Standart Grubel-Lloyd endeksi (ağırlıklandırılmış ortalama) esas alınarak Türkiye'nin hem tüm endüstriler hem de imalat sanayi endüstrileri başlıkları altında seçilmiş ülkeler bazında endüstri-içi ticaret hesaplamalarına dayalı bulgulara yer verilmektedir. Seçilmiş ülkelere ilişkin analizlerde ülke seçiminde (dış ticaret hacmi açısından) Türkiye'nin dış ticaretinde en yüksek paylara sahip 20 ülke (İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, İspanya, Yunanistan, İsveç, Belçika, Polonya, Romanya, Ukrayna, Çin, Hindistan, Güney Kore, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, İsrail Amerika Birleşik Devletleri, Rusya) temel alınmaktadır. Ancak, Irak Türkiye'nin dış ticaretinde sahip olduğu yüksek paya rağmen, 1990-2013 yıllarını kapsayan dönemde ülkeye ait veri kayıpları gözlemlendiğinden çalışmaya dahil edilmemektedir. Dolayısıyla söz konusu ölçümler ülke ve endüstri bazında gerçekleştirilmekte ve Türkiye'nin endüstri-içi ticaretine ilişkin değerlendirmelere imkan tanımaktadır. Çalışmanın sonuç bölümünde ise analiz bulguları temel alınarak politika önerileri ve değerlendirmeler ile çalışma sonlandırılmaktadır.

2. ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE ÖLÇME TEKNİKLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ticaretin yapısı ve boyutunda görülen değişimlerin açıklanmasında yetersiz kalan Klasik Dış Ticaret Teorisi'nin eksiklikleri ve bu dönemden itibaren yapılan ampirik çalışmaların, uluslararası ticarete aynı mal grubu içindeki ürünlerin ticaretinin payının hızla arttığını göstermesi sonucunda, alternatif ticaret teorilerinin gelişimine ihtiyaç olduğunu görmektedir. Bu durum endüstri-içi ticaret hakkında yapılan teorik çalışmaları teşvik etmektedir. Frankle (1943) ülkeler arasında aynı mal grubu içindeki ürünlerin ihracat ve ithalatının uluslararası ticaretin önemli bir oranını kapsadığını göstermektedir. Verdoorn (1960) ise Benelüks (Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) ülkelerinin ticaret şeklinde meydana gelen değişiklikleri inceleyen çalışmasında, üye ülkeler arasındaki artan ticaretin, farklı ürün kategorilerinden çok, benzer ürün kategorilerinde olduğunu göstermektedir. Michaely ise (1962) yüksek gelir düzeyine sahip ülkeler arasında ticareti yapılan malların kompozisyonunun çok benzer olduğunu aksinin de gelişmekte olan ülkeler için doğru olduğunu ifade etmektedir. Bu ve benzeri çalışmalarla birlikte, 1950'lerin başından itibaren, bir yandan ampirik testlerin faktör donatımı teorisine duyulan güveni sarsması, öte yandan

bilginin toplumsal dönüşümlere ve özellikle üretim sürecine belirgin yansımalarıyla dış ticaret teorilerinin önemli açılımlara ulaştığı gözlenmektedir (Bayraktutan, 2003:179). Bu çalışmaların başlangıcı niteliği taşımakta olan Leontief (1954) çalışmasında; faktör donatımı teorisini test etmek üzere, ABD ekonomisinin 1947 girdi- çıktı tablosu ile aynı yıla ait dış ticaret verilerini kullanarak birer milyon dolarlık ihraç ve ithal ikamesi ürünlerini içeren temsili mal sepetleri oluşturmaktadır. Çalışmada yer alan bulgulara göre, teorinin öngördüğünün aksine, dünyanın sermaye zengini ülkesi olan ABD'nin, sermaye-yoğun malları ithal, emek-yoğun malları ihraç ettiği sonucu dikkat çekmektedir. Leontief paradoksu olarak adlandırılmakta olan bu olgu, emek ve sermaye dışındaki unsurların beşeri sermaye bağlamında ar-ge faaliyetleri kaynaklı “bilgi sermayesi”nin önemini vurgulamakta, özellikle “bilgi”nin üretim ve dış ticaretteki rolünü vurgulayan yeni teorilerin gelişim sürecini başlatmaktadır². Bu doğrultuda, Drèze (1960) ticarete ölçek ve ürün farklılaştırmasının önemini vurgulayan ilk çalışmalardandır. Bu ve benzer nitelikteki öncü çalışmalarda yer alan temel yaklaşım diğer çalışmaların şekillenmesine ışık tutmakta ve homojen mallarda ölçek ekonomilerinin değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Ancak Linder (1961)'e göre çeşitli kalitelere sahip ürün talebi ile ilişkilendirdiği ürün farklılaştırmasının neredeyse “aynı” olan mallardaki ticareti yarattığını ifade etmektedir. Bununla birlikte, farklılaştırılmış ürünler yüksek gelir düzeyine dayalı tüketici tercihleri ile yurt içi piyasalar için üretilmekte olduğu ve ürünlerin benzer zevklere sahip piyasalara ihraç edildiği iddiasını savunmaktadır. Bu bağlamda sanayileşmiş ürünler bazında gerçekleşen bu durum gelişmekte olan ülkelerde endüstriyel yakınsamaya sebep olabilmektedir. Ayrıca ülkeler arası kişi başına düşen gelir düzeyindeki benzerlikler Linder modelindeki benzer talep olgusunun açıklaması olarak belirtilebilmektedir. Bir ekonomideki ortalama gelir düzeyi ne kadar yüksek ise farklılaştırılmış ürünlere olan talep o kadar çeşitli ve karmaşık bir yapıda gerçekleşmektedir (Linder, 1961; Barker, 1977). Dolayısıyla zevk ve tercihlerdeki farklılık ve tercihlerin yoğunluğu anahtar rol oynamaktadır. Talep yapılarındaki benzerlik düzeyinin artması ise, endüstri-içi ticaretin varlığının ispatı için daha kapsamlı ölçümlere sebep olmakta ve literatürde bu doğrultuda çalışmaların gelişmesine imkan tanımaktadır.

Smith'in dış ticaretin varlık nedenini, bugünkü modern kavramlarla ölçek ekonomilerine (economies of scale) ya da ölçeğe göre artan getirilere (increasing returns to scale) dayandırdığı yaklaşım³, Paul Krugman ve Elhanan Helpman gibi iktisatçıları da önemli ölçüde etkilemektedir (Kibritçioğlu, 2007). Bu modellerin oluşumunda, özellikle Krugman (1979),

² 1970'li yılların ortalarında endüstri-içi ticareti açıklamaya çalışan çalışmalar post-Leontief çalışmaları olarak adlandırılmaktadır.

³ Dış ticaretin (üretim artışı sayesinde iç pazarın sınırlarının aşılması anlamında) ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini betimleyen dinamik yaklaşımdır.

Grossman ve Helpman'ın (1993) çalışmaları geleneksel ticaret teorisini bir kenara atmaktan ziyade, ticareti sadece nispi faktör donatımına veya yaygın biçimde yapıldığı üzere karşılaştırmalı üstünlüklere dayandırma mecburiyeti olmadığını vurgularken ölçek ekonomileri ve azalan maliyetler üzerinde durmakta; farklılaştırılmış ürünler ve piyasa yapısının ürün geliştirme hızı ve dış ticarete yansımalarını incelemektedir (Krugman, 1979,1980).

Dolayısıyla uluslararası ticaret, İkinci Dünya Savaşından sonra hızla gelişmiş ve karşılaştırmalı üstünlükleri esas alan Klasik Dış Ticaret Teorisi ile açıklanamaz duruma gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi malları ticaretinin artması, ülkelerin faktör yoğunluğuna bağlı olarak belirli sektörlerde uzmanlaşması beklentilerine uymamıştır. Emek faktörü açısından zengin ülkelerin sermaye yoğun malların ihracatını, sermaye faktörü açısından zengin ülkelerin de emek yoğun malların ticaretini yapması, konunun yeniden açıklanması gereğini ortaya çıkarmıştır. Faktör donanımı birbirine yakın ülkeler arasında ticaretin artması Klasik Dış Ticaret Teorileri ile açıklanamadığından endüstri-içi ticaret yaklaşımı geliştirilmiştir. Özellikle son yıllarda endüstri-içi ticaret ve birkaç Asya ülkesinin ihracat performansları sebebiyle dış ticaret teorisinin bir dönüşüm yaşadığı bilinmektedir. Açıkçası bu dönüşüm endüstri-içi ticaretin geleneksel teorilere meydan okumasına dayanmaktadır (Walther, 2002:177).

Endüstri-içi ticareti açıklamaya yönelik olarak modellenen söz konusu yeni yaklaşımlar, endüstri-içi ticareti açıklamanın yanı sıra, gelişmiş ülkeler arası ticaretin büyük bölümünün farklılaştırılmış mallara ilişkin olduğunu ve yine ticaretin bu malları üreten monopol nitelikli üreticiler tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir. Mikroekonomi bağlamında monopol-oligopol kritikleri, bu piyasa türlerini tam rekabetle karşılaştırıp olumsuzluklarına vurgu yaparken, bu yeni yaklaşım, monopolcü rekabeti, ticareti artırma yönünde zorlayıcı neden olarak algılamaktadır. Ticaretin olmaması durumunda, monopol konumu kaliteyi ihmal edip fiyatı keyfi artırma potansiyeli taşırken; ticaret sayesinde, hükümet müdahaleleriyle sınırlansa da rekabet yoğunlaşmakta ürün geliştirme oranı ya da teknolojik gelişme hızlanmaktadır. Yeni modellerin temel özelliklerinden biri de, ölçeğe göre artan getiri ve bunların hem rekabet hem de ticaret kazançlarına etkisi hususuna atfedilen değerde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu yönleriyle söz konusu çalışmalar geleneksel tam rekabet varsayımının terk edilmesine sebep olmakta ve endüstri-içi ticaretin modellenmesinde rekabetçi piyasaların değerlendirilmesi kaçınılmaz olmaktadır.

Teorik ve ampirik gelişim ekseninde iktisadi bütünleşme kapsamındaki ülkelerde genel olarak faktör donanımının benzer yapıda olması, kişi başı gelir düzeyinin birbirine yakın olması, ticaret engellerinin ortadan kaldırılması, üretim maliyetlerinde azalmanın ortaya çıkması,

yabancı sermaye yatırımlarının artması gibi etkenlere bağlı olarak endüstri-içi ticaretin artacağı beklenmektedir. Ayrıca ülkelerin gerçekleştirdiği ekonomik entegrasyonlar da bu ülkeler arasında endüstri-içi ticaret düzeyini etkilemektedir. Bununla birlikte, endüstri-içi ticaret teorilerinde monopolcü ve oligopolcü rekabet piyasa yapısıyla ölçek ekonomileri dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ticarete geleneksel modellerin aksine, son yıllarda literatürde yer alan çalışmalarda uluslararası ticaretin yönünü belirleyen temel etken olarak farklılaştırma ve buna dayalı ticaret şekli olan endüstri-içi ticaret yer almaktadır. Ancak literatürde yer alan çalışmaların çeşitliliği, ortak ve net bir metodolojiden söz edilememesine sebep olmaktadır.

Endüstri-içi ticaretin varlığını sına ve ölçmeye yönelik ilk yaklaşımlar, Avrupa'da topluluk üyesi ülkeler arasındaki ticaretin, üyelik sonrası nasıl bir yapıya kavuşacağını açıklamak üzere yapılan ampirik araştırmalardır. Bu çalışmalardan özellikle Verdoorn (1960), Michaely (1962) Kojima (1964) ve Balassa'nın (1966) çalışmalarında oluşturdukları endeksler, dış ticaret literatüründe endüstri-içi ticareti ölçmeye yönelik olarak geliştirilen ilk endeksler olarak kabul edilmekte ve endüstri-içi ticaretin varlığının sınamasına yönelik olarak algılanmaktadır. Bu sebeple bazı eksikliklere sahip oldukları ve endüstri-içi ticarete yönelik çalışmalarda kullanılmalarının yaygın olmadığı söylenebilmektedir.

Literatürde, pek çok endeks geliştirilmiş olmasına rağmen, Grubel ve Lloyd tarafından 1971 yılında yapılan statik ölçümler sonucu elde edilen endekse, endüstri-içi ticareti ölçmek için hala yer verilmektedir. Bununla birlikte Standart Grubel-Lloyd endeksi olarak tanımlanan bu endeksin istatistiki özellikleri ve kısıtları dikkate alındığında, endekse ilişkin üç odak noktası tartışılmaktadır (Greenaway ve Milner, 1987, 44) :

- Toplam ticaret dengesizliğinin uyarlanıp uyarlanamayacağı
- Kategorik toplulaştırma
- Endekslerin statik yapısı

Bu bağlamda, çalışmada akademik çalışmalarda yer alan tartışmalar da dikkate alınarak literatürde genel kabul gören ölçüm yöntemi olarak standart Grubel-Lloyd endeksine yer verilmektedir.

2.1. Grubel-Lloyd Endeksi

Grubel ve Lloyd (1971), 1968-1969 yılları ticaret verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında farklı toplulaştırma düzeylerinde (SITC-3digit), OECD üyesi 9 sanayileşmiş ülke ile Avusturalya'nın endüstri-içi ticareti üzerine değerlendirmelere yer vermekte ve endüstri-içi ticaret değerlerini ölçmek üzere bir endeks tanımlamaktadır.

Grubel ve Lloyd (1971), i endüstrisi için endüstri-içi ticareti, herhangi bir toplulaştırma seviyesinde, tamamen aynı endüstrinin ithalatına karşılık gelen bir endüstrinin ihracat değeri olarak tanımlamaktadır (Grubel ve Lloyd, 1971:496). Bu ifadeye göre;

$$R_i = (X_i + M_i) - |X_i - M_i| \quad (3.8)$$

Endekste yer alan X_i ve M_i değerleri sırasıyla, (yerli ülke para birimi cinsinden) aynı endüstrideki ihracat ve ithalat değeri olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, endüstri-içi ticaret, endüstrinin toplam dış ticaret değerinden $(X_i + M_i)$, net ithalat veya ihracatının $|X_i - M_i|$ çıkarılmasından sonra kalan değer olarak ifade edilmektedir. Farklı endüstri ve ülkeler için yapılan bu ölçümlerin karşılaştırmasını kolaylaştırmak amacıyla, her bir endüstrinin toplam ithalat ve ihracatının yüzdesi olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla endüstriler arası ticaret ve endüstri-içi ticaret sırasıyla aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Grubel ve Lloyd, 1971:496):

$$A_i = [|X_i - M_i| / (X_i + M_i)] \times 100 \quad (3.9)$$

$$B_i = [(X_i + M_i) - |X_i - M_i|] \times 100 / (X_i + M_i) \quad (3.10)$$

Endeks değerleri (her iki formülasyon için) 0 ile 100 arasında değişmektedir. İhracat ve ithalatın birbirine eşit olduğu durumda endüstri-içi ticaret değeri (B_i), 100; ihracatın olduğu fakat ithalatın olmadığı durumda (veya tersi) endüstri-içi ticaret değeri (B_i), 0 olmaktadır. Dolayısıyla değerler 100'e yaklaştıkça endüstri-içi ticaret artmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1971:496).

Tüm toplulaştırma seviyelerinde, tüm endüstriler için endüstri-içi ticaret seviyesi hesaplanmasında analiz iki yönde ilerlemektedir. Bunlardan ilki, belirli bir toplulaştırma düzeyinde bütün endüstriler arasında hesaplanan ölçümlerin dağılımının incelenmesini; ikincisi ise belirli bir mal kümesi için farklı toplulaştırma düzeylerinde inceleme yapılmasını kapsamaktadır. İlk yönelim dikkate alındığında, n sayıda endüstrinin toplam ithalat ve ihracat değeri içerisindeki her bir endüstrinin göreceli ithalat ve ihracat toplamının ağırlığı kullanılarak hesaplanan ortalama endüstri-içi ticaret (Grubel ve Lloyd, 1971:497):

$$\bar{B}_i = \sum_i^n B_i (X_i + M_i) / \sum_i^n (X_i + M_i) \times 100 \quad (3.11)$$

$$= \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100 \quad (3.12)$$

Bu, aynı zamanda, n sayıda endüstrinin endüstri-içi ticaret toplamının söz konusu endüstrilerin toplam ithalat ve ihracat yüzdesine eşittir:

$$\bar{B}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i)} \times 100 \quad (3.13)$$

Grubel ve Lloyd (1971) tüm malların ticareti düşünüldüğünde, toplam ticaret dengesizliği için bir düzeltme (uyarlama) oluşturulması sonucuna ulaşmaktadır. Bu “uyarlama” endüstri-içi ticareti (endüstriler arası ticarete bağlı olmaksızın) ticaret dengesizliğinin etkilerinden soyutlayarak ölçme imkanı sağlamaktadır (Grubel ve Lloyd, 1971:498). Endeks şu şekildedir:

$$\bar{C}_i = \frac{\sum_i^n (X_i + M_i) - \sum_i^n |X_i - M_i|}{\sum_i^n (X_i + M_i) - |\sum_i^n X_i - \sum_i^n M_i|} \times 100 \quad (3.14)$$

Endekste yer alan “n” seçilen toplulaştırma düzeyinde toplam endüstri sayısını ifade etmektedir. Endekse göre toplam mal ticaretinden toplam mal dengesizliği çıkartılarak endüstri-içi ticaret değerlerine ulaşılmaktadır (Grubel ve Lloyd, 1971:497,498). Bu bağlamda, endüstri-içi ticaret değerinin toplam ticaret dengesizliğinin varlığında, aşağı-yönlü sapmalı⁴ (downward-biased) hale gelmesi durumu aşılmaktadır (Somma, 1994:788). Başka bir ifadeyle büyük ticari dengesizliklerin (açık veya fazla) endüstri-içi ticaret değerlerini düşük gösterme problemi ortadan kalkmaktadır (Sharma, 1999:3).

2.2. Türkiye'nin Endüstri İçi Ticaretine İlişkin Literatür İncelemesi

Çalışmanın odak noktasında Türkiye'nin endüstri-içi ticaretinin belirleyicilerinin tespitinin yer alması sebebiyle Türkiye'ye ilişkin ampirik çalışmalar aşağıdaki tabloda ilgili çalışmalara ilişkin kapsam, yöntem ve sonuçlara yer verilmektedir.

Tablo 1: Türkiye'nin Endüstri İçi Ticareti Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Çalışma	Kapsamı	Yıl	Analiz Yöntemi	Sonuç
Gönel (2001a)	Türkiye-Avrupa Birliği ve Orta Asya Türk Cum.	1992-1997	Endeks Hesaplama	AB ile gerçekleştirilen endüstri-içi ticaretin toplam ticaret içindeki payı, dünya ile gerçekleştirilen endüstri-içi ticaretin payından daha düşüktür. Benzer ürünlerde Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile gerçekleştirdiği ticaret içinde endüstri-içi ticaretin payı yükselmektedir. Bu oran AB ve dünya ile gerçekleştirilen endüstri-içi ticarete kıyasla oldukça düşüktür.

⁴ Endüstriler arası ticareti temsil etmekte olan ihracat ve ithalat farkı, endüstri-içi ticaret dengesizliğinin varlığında yalnızca endüstriler arası ticareti değil aynı zamanda net dış ticaret dengesizliğini de ifade etmektedir. Bu sebeple endekslerdeki pay küçülmekte ve endüstri-içi ticaret aşağı-yönlü sapmalı hale gelmektedir.

Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler İle Endüstri İçi Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi
(1990-2013)

Çalışma	Kapsamı	Yıl	Analiz Yöntemi	Sonuç
Gönel (2001b)	Türkiye'nin Tekstil Sektörü	1990-1997	Endeks Hesaplama	Endüstri-İçi ticaretin 1990-1997 periyodunda artış gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak liberal dış ticaret politikalarının etkisiyle sektörün karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybetmesine sebep olduğu vurgulanmaktadır.
Erk ve Tekgül (2001)	Türkiye- AB	1993-1998	Endeks Hesaplama	Türkiye ve AB üyesi ülkeler arasındaki ticaretin karşılaştırmalı üstünlüklere dayandığı, ancak söz konusu ticaretin yapısı dikey mal farklılaştırmasının olduğu ifade edilmektedir.
Kösekahyaoğlu (2002)	Türkiye-AB (12 Üye Ülke)	1975-1980 1980-1990	Endeks Hesaplama	Endüstri-İçi ticaret değerlerine bakıldığında hem statik ölçümlerden elde edilen değerlerde (Grubel-Lloyd) hem de dinamik ölçümlerden elde edilen değerlerde artış gözlenmektedir. Bu sonuca ek olarak ticaret liberalizasyonunun endüstri-İçi ticareti teşvik ettiği bulgusuna çalışmada yer verilmektedir.
Küçükahmetoğlu (2002)	Türkiye- AB	1989-1998	Endeks Hesaplama	Türkiye'nin EİT oranları görece olarak düşüktür ancak artma eğilimindedir. Gümrük birliği sonrası dönemde AB ile olan endüstri-İçi ticaret değerlerinde yükselme gözlenmektedir. Türkiye'nin endüstri-İçi ticareti ile reel gelir artışı, ekonomik entegrasyon ve sanayileşme düzeyi arasında pozitif ilişkinin tespiti yapılmaktadır.
Çepni ve Köse (2003)	Türkiye- AB ve OECD (Seçilmiş Ülkeler)	1989-1999	Panel Veri Yöntemi	Kişi başına düşen gelir, uzaklık ve dış ticaret engellerinin Türkiye'nin endüstri-İçi ticaretini etkileyen en önemli faktörlerdir.
Kandoğan (2003)	22 geçiş ekonomisinin 28 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke	1992-1999	Endeks Hesaplama	Endüstri-İçi ticaret ile gelir düzeyi, ülkelerin büyüklüğü, ticaret yoğunluğu, ticaret ortakları, ortak sınır, dil ve liberalleşme adımları arasında pozitif korelasyon bulunurken; ülkelerin gelir düzeyi ve ülke büyüklük farklılıkları, uzaklık ve ticaret dengesizliği ile negatif korelasyon olduğu yönünde sonuçlar içermektedir.
Erlat ve Erlat (2003)	Türkiye	1969-1999	Endeks Hesaplama	Türkiye'nin dış ticaret yapısının endüstriler arası ticaret yapısı sergilediği sonucuna ek olarak, 1980 sonrasında endüstri-İçi ticaretin nispeten arttığı da ifade edilmektedir.

Çalışma	Kapsamı	Yıl	Analiz Yöntemi	Sonuç
Deviren (2004)	Türkiye-AB	1993-2003	Endeks Hesaplama	Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki sınai ürünleri ve tüm ürünlere ilişkin endüstri-içi ticaretin 0.50 endeks değerinin altında kaldığı ve dolayısıyla Türkiye ile Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki dış ticaretin endüstriler arası ticaret yapısı sergilediği sonucuna ulaşılmaktadır.
Türkcan (2005)	Türkiye-OECD (Seçilmiş Ülkeler)	1985-2000	Panel Veri Yöntemi	Türkiye ile OECD ülkeleri arasında yapılan ticaretin önemli bir kısmı ara mallarında gerçekleşen endüstri-içi ticaret oluşturduğu saptanmaktadır. Nihai ve ara mal ticaretinin belirleyicileri arasında bir fark yoktur. Ortalama piyasa büyüklüğü ve beşeri sermaye donanımı farklarının, ülkeler arası uzaklığın temel belirleyiciler olduğu belirtilmektedir.
Kutlu ve Yenilmez (2005)	Türkiye-AB	1981-2001	Endeks Hesaplama	Gümrük birliğinin, ülkelerin endüstri-içi ticaret düzeylerinde ve ticarete konu olan ürün çeşidi sayısında artışa yol açmaktadır.
Şimşek (2005)	Türkiye-OECD	1992-2003	Endeks Hesaplama	Türkiye'nin endüstri-içi ticareti içinde daha ziyade düşük kalite dikey endüstri-içi ticaretin egemen olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.
Emirhan (2005)	Türkiye-AB İmalat Sanayi	1989-2002	Panel Veri Yöntemi	Ülkeye özgü değişkenlerin daha çok dikey endüstri-içi ticaret üzerinde etkili olduğu, endüstriye özgü değişkenlerin ise daha çok yatay endüstri-içi ticareti etkilemektedir.
Akkoyunlu, Kholodilin ve Siliverstovs (2006)	Türkiye'nin 15 ticari ortağı	1970-2005	Endeks Hesaplama	1980 sonrası gerçekleşen dönüşümün ve gümrük birliği çerçevesinde ekonomik bütünleşme girişimlerinin endüstri-içi ticaret üzerine güçlü etkileri mevcuttur.
Koçyiğit ve Şen (2007)	Türkiye-AB	1973-2005 1992-2005	Endeks Hesaplama (Statik ve Dinamik Ölçüm)	Türkiye ve AB arasındaki endüstri-içi ticaretteki büyüme, 1996 yılında yürürlüğe giren AB ile Gümrük Birliği anlaşmasından beri Türkiye'nin endüstri temelinde düşük teknolojili ürünlerden ileri teknoloji içeren endüstrilere geçişi de ifade etmektedir.
Kaya ve Atış (2007)	Türkiye-19 Ticaret Ortağı	1990-2005	Endeks Hesaplama	Endüstri-içi ticaret oranlarının düşük olmakla birlikte, son yıllarda iki yönlü ticaret yapısına dönüşmekte ve bazı alt ürün gruplarında endüstri-içi ticaret doğrultusunda artış gözlenmektedir.
Aydın (2008)	Türkiye-AB-AB Dışı	1989-2005	Endeks Hesaplama	Türkiye'nin ticaret ortaklarıyla rakip olmaktan daha çok tamamlayıcı ekonomi konumundadır. Artan endüstri-içi ticaretin sunduğu ilâve kazanımlarla, zaman içinde Türkiye'nin kalkınma düzeyi ve uluslar arası rekabet gücünün de yükselecektir.

Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler İle Endüstri İçi Ticaretinin Endeks Yöntemine Dayalı Analizi
(1990-2013)

Çalışma	Kapsamı	Yıl	Analiz Yöntemi	Sonuç
Şimşek (2008)	Türkiye-OECD	1992-2003	Endeks Hesaplama ve Panel Veri Yöntemi	EİT'nin belirleyicileri arasında gelişmişlik seviyesi, gelişmişlik seviyesi farkı, piyasa büyüklüğü, açıklık, ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri, teknolojik farklılık bulunmaktadır.
Türkcan ve Ateş (2010)	ABD-37 ticaret ortağı	1989-2006	Panel Veri Yöntemi	ABD otomotiv endüstrisi için yatay endüstri- içi ticaret ölçümleri kişi başına düşen GSYİH farklılıkları ve dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar ile pozitif, uzaklık ve iki taraflı döviz kurları ile negatif korelasyon, ABD otomotiv endüstrisi dikey endüstri- içi ticaret ölçümlerinin ortalama piyasa büyüklüğü, piyasa büyüklük farklılıkları, kişi başına düşen GSYİH farklılıkları, dışa dönük doğrudan yabancı yatırımlar ve uzaklık ile pozitif; iki taraflı döviz kurları ile negatif korelasyona sahiptir.

Kaynak: Tablo incelenen çalışmalar doğrultusunda tarafımızdan düzenlenmiştir.

3. SEÇİLMİŞ ÜLKELER BAZINDA TÜRKİYE'NİN İKİ YÖNLÜ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİ (1990-2013)

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye'nin endüstri- içi ticaretine ilişkin hesaplamalar seçilmiş ülkeler bazında analiz edilmektedir. Ülke seçiminde Türkiye'nin dış ticaretinde en yüksek paylara sahip 20 ülke temel alınmaktadır. Ülke bazlı ölçümlere dayalı endüstri- içi ticaret eğilimine ilişkin değerlendirmeler için, 1990 ile 2013 yıllarını içeren zaman aralığı kullanılmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi Açısından Seçilmiş 20 Ticaret Ortağı İhracat ve İthalat Değerleri (2013, Bin \$)

Ticaret Ortakları	İhracat	İthalat	Toplam
Almanya	13702577121	24182421733	37884998854
Rusya Federasyonu	6964209480	25064213832	32028423312
Çin	3600865335	24685885338	28286750673
İtalya	6718355101	12884863686	19603218787
ABD	5640246710	12596170407	18236417117
İngiltere	8785124346	6281414499	15066538845
İran	4192511353	10383216706	14575728059
Fransa	6376703538	8079840091	14456543629
İspanya	4334195627	6417719165	10751914792

Ticaret Ortakları	İhracat	İthalat	Toplam
BAE	4965629586	5384468281	10350097867
Hindistan	586927237	6367790621	6954717858
Hollanda	3538042780	3363585397	6901628177
Ukrayna	2189244511	4516332838	6705577349
Güney Kore	460050419	6088317621	6548368040
Belçika	2573804149	3843375819	6417179968
Romanya	2616312509	3592567826	6208880335
Yunanistan	1437442755	4206019845	5643462600
Polonya	2058857356	3184532504	5243389860
İsrail	2649663186	2417954924	5067618110
İsveç	1149241805	2046400466	3195642271

Kaynak: TÜİK, (2013), Dış Ticaret Veritabanı.

3.1. Tüm Endüstriler Kapsamında Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile İki Yönlü Endüstri İçi Ticareti (1990-2013)

Türkiye'nin dünya ile çok yönlü endüstri-içi ticaretine ilişkin hesaplamaların ardından, seçilmiş ülkeler ile tüm endüstrileri kapsayan iki yönlü düzeyde endüstri-içi ticaret hesaplamaları yapılmakta ve yine endüstri-içi ticaret paylarına ilişkin değerlerin 1990-2013 yılları arasındaki seyri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Çalışmada incelenen 20 ülkeye ait hesaplama sonuçları hem zaman serisi hem de ülke sayısı fazla olduğundan tek bir tabloda gösterilememektedir. Bu sebeple çalışma kapsamında seçilmiş 20 ülkeye ait değerlerin coğrafi olarak gruplandırılarak incelemeye sunulması tarafımızdan uygun görülmektedir.

Tablo 3 ve 4'te yıllar itibariyle, Standart Uluslar Arası Ticaret Sınıflaması, 3. revizyon'a göre tüm endüstriler kapsamında Türkiye'nin seçilmiş ülkeler ile iki yönlü endüstri-içi ticareti için hesaplanan değerler yer almaktadır. Dolayısıyla değerler Türkiye'nin yine seçilmiş ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete endüstri-içi ticaretin payı ile ilgili yorum yapabilmeye imkanı vermektedir. Bununla birlikte her bir ülkenin en yüksek değerleri tablo üzerinde belirtilmektedir.

Buna göre Türkiye'nin seçilmiş 20 ülke ile endüstri-içi ticaret değerlerine ilişkin 1990-2013 yılları arasındaki değerler gözden geçirildiğinde, endüstri-içi ticaretin genellikle artış eğiliminde olduğu ve en yüksek değerlere İtalya, İspanya, Fransa ve Almanya ile gerçekleştirilen ticarete ulaşıldığı gözlenmektedir. Söz konusu ülkelerin değerleri trend olarak değerlendirildiğinde bu yorum doğrudur. Bununla birlikte

Türkiye'nin Yunanistan ile gerçekleştirdiği endüstri-içi ticaret değeri 2008 yılına kadar yüksek olmakla birlikte, 2008 yılı itibariyle düşüş eğilimi sergilemektedir. Bu durum Yunanistan'ın değerlerindeki kadar net bir kırılmayı ifade etmese de, 2008 yılı için diğer ülke hesaplamalarında da gözlenmektedir. Dolayısıyla söz konusu değişim, 2008 yılının son aylarında ortaya çıkan ve dünyanın birçok ülkesini olumsuz yönde etkileyen küresel ekonomik krizin yansımaları olarak nitelendirilebilmektedir.

Türkiye'nin Polonya ve Romanya ile olan ticaretinde ise endüstri-içi ticaretin paylarının hızlı bir artış gösterdiği gözlenmektedir. 1990 yılında söz konusu iki ülke değerleri sırasıyla %3,61 ve %6,70 iken; 2013 yılında bu değerler yine sırasıyla %36,27 ve %30,25'e ulaşmaktadır. Dolayısıyla İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, İngiltere, Hollanda ve Yunanistan'ın yanı sıra Polonya ve Romanya'nın da Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında yer alması bu sonucu açıklar nitelik taşımaktadır. Söz konusu ülkelerin Türkiye ile Gümrük Birliği anlaşmalarının olması, dış ticaret literatüründeki ticaret liberalizasyonunun endüstri-içi ticaret üzerinde pozitif etki doğuracağı görüşünü desteklemektedir. Bununla birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da endüstri-içi ticareti artırıcı etkisi göz ardı edilmemelidir. Ancak yine Avrupa Birliği üyesi olmalarına rağmen Türkiye'nin İsveç ve Belçika ile gerçekleştirdiği endüstri-içi ticaret nispeten daha düşük değerler taşımaktadır. Bununla birlikte Çin, Hindistan, Güney Kore, Rusya ve Ukrayna Türkiye'nin önemli ticaret ortakları olmalarına rağmen bu ülkelerle yapılan ticaret içinde endüstri-içi ticaretin payı oldukça düşüktür. Bu hususta coğrafi uzaklık ve dolayısıyla ulaştırma maliyetlerinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Türkiye'nin Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD ile endüstri-içi ticaretinin ise yıllar itibariyle artışı gözlenmektedir. Ancak Türkiye ile ekonomik ve politik ilişkilerinin yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda ABD'nin değerleri beklentinin altında seyretmektedir.

Türkiye'nin İran ve İsrail ile endüstri-içi ticaret payları oldukça düşük değerler ifade etmektedir. Türkiye ile bölge ülke ekonomilerinin çoğunun tamamlayıcı ekonomiler durumunda olması bu durumun en önemli sebebi olarak düşünülmektedir. Örneğin, Türkiye İran'a çeşitli mallar ihraç etmekte iken, ithalatı ağırlıklı olarak petrol, doğal gaz gibi birkaç hammadde yoğun ürüne dayanmaktadır. Ayrıca değerler incelendiğinde hem İran hem de İsrail için Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin yanı sıra politik ilişkilerinin de önem arz ettiği düşünülmektedir.

Tablo 3: Standart Uluslar Arası Ticaret Sınıflaması, 3. Revizyon'a Göre Tüm Endüstriler Kapsamında Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile İki Yönlü Endüstri İçi Ticareti (1990-2013, Standart Grubel-Lloyd Endeksi, %)

YILLAR	İNGİLTERE	FRANSA	ALMANYA	HOLLANDA	İTALYA	İSPANYA	YUNANİSTAN	İSVEÇ	BELÇİKA	UKRAYNA	POLONYA	ROMANYA
1990	17,6486	13,03493	11,71688	12,52098	22,06353	10,96395	28,75557	4,454053	11,79786	0	3,611791	6,701102
1991	12,95151	9,738142	12,57891	10,31396	20,15722	9,350153	36,33212	3,7441	10,59519	0	2,346598	4,236891
1992	11,53543	12,65464	13,64449	11,00391	22,14692	14,2906	26,79646	4,103711	11,23095	4,388472	4,667177	4,048033
1993	9,985834	9,80892	11,31748	8,583716	19,96236	15,16709	33,70811	2,982451	10,28001	1,146586	2,265224	4,364465
1994	14,42569	12,75746	16,55511	11,18141	24,17405	22,98463	28,75684	4,798588	12,53006	1,348845	3,069841	5,744182
1995	14,33968	14,33032	16,07719	10,42305	25,0921	25,14872	31,10148	3,507048	10,85649	1,218403	4,010526	5,938696
1996	18,7693	17,17929	15,04432	12,64277	26,06756	20,00485	28,8335	4,218141	14,31229	5,822943	5,54557	6,664934
1997	19,77924	20,40944	16,28353	13,85867	25,33908	20,21003	21,22645	3,267901	15,06915	2,733965	6,7101	8,636184
1998	20,2334	21,05352	19,03633	14,79503	28,18425	26,7256	23,14053	4,390687	15,00388	3,510411	11,9101	11,27328
1999	21,48255	28,30829	25,87795	16,55935	32,35669	35,45399	20,21372	2,520531	14,35217	3,331003	13,1907	9,599902
2000	18,20448	29,75028	23,11145	16,02732	33,5587	27,03277	13,10653	3,021398	14,49723	5,476544	21,51173	10,46791
2001	19,8822	36,84915	26,63664	15,89573	32,83905	34,31748	15,28113	7,607942	29,67783	4,921648	15,82634	11,95774
2002	18,29114	32,25972	25,61887	17,96934	33,38829	34,60369	23,07282	10,48743	16,19875	4,578549	13,53996	12,49345
2003	17,39389	36,70106	26,6665	19,08852	35,19534	38,48536	21,49557	11,34595	16,99246	5,258467	17,88927	14,52601
2004	18,94563	37,10712	29,62098	20,5494	36,66851	34,74088	19,05719	12,17367	21,61153	4,559631	33,44477	15,43484
2005	20,81293	39,87513	31,72647	19,45843	35,11682	37,29596	20,10921	13,60911	24,04595	5,906536	33,70918	17,82581
2006	21,84866	37,04183	34,36619	23,59236	36,90752	34,07008	28,07996	14,03431	20,33774	8,969257	34,28257	20,55343
2007	25,40192	35,55596	38,30948	24,23104	37,3945	41,9725	36,03069	14,90285	23,76847	7,535097	36,16123	22,19725
2008	24,97805	34,85132	39,72614	26,04875	41,86873	39,13394	28,02164	15,44538	23,64125	6,470807	36,53468	26,85103
2009	23,21311	27,75739	33,51992	21,96244	37,37505	30,59969	16,4926	11,30623	22,30652	7,364383	39,21551	28,5149
2010	23,07238	32,34999	36,11497	23,55261	34,3414	34,29232	23,97658	13,91355	21,45587	7,931415	33,10445	31,07142
2011	24,89877	36,25013	35,78888	24,25068	34,2334	34,60003	24,22864	17,0496	22,53835	8,557398	29,54275	30,97581
2012	21,64435	36,15315	36,09968	27,22665	32,02738	31,59582	17,99576	15,42997	29,48014	7,12325	30,51848	32,80509
2013	23,32773	36,43420	35,17120	24,47877	34,3141	33,10238	14,02611	16,30144	21,89358	5,370543	36,27934	30,25022

Kaynak: TÜİK'ten manyetik ortamda (CD olarak) satın alınan 1990-2013 yılları arası SITC 3. Revizyon, 3 basamaklı ürün sınıflandırması ithalat ve ihracat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 4: Standart Uluslar Arası Ticaret Sınıflaması, 3. Revizyon'a Göre Tüm Endüstriler Kapsamında (SITC 0-8) Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile İki Yönlü Endüstri İçi Ticareti (1990-2013, Standart Grubel-Lloyd Endeksi, %)

YILLAR	ÇİN	HİNDİSTAN	GKORE	BAE	İSRAİL	İRAN	ABD	RUSYA
1990	5,423193	4,204175	0,612153	4,274861	13,06986	0,338195	6,779887	4,874965
1991	1,736003	3,686268	0,42956	2,907531	11,36877	1,025465	10,42488	6,029688
1992	1,122865	5,563077	0,648388	0,612842	12,00243	1,294293	14,31151	6,338791
1993	1,801695	4,856037	1,638603	0,692909	10,3757	1,301491	9,261053	3,931451
1994	1,845376	7,583692	5,435897	0,320038	8,563782	0,895043	11,92275	5,637878
1995	1,701577	6,649697	2,897756	1,224403	11,82707	0,902205	12,13005	3,588994
1996	2,788722	5,88173	2,76978	6,443983	14,87679	1,947424	17,41934	4,202427
1997	2,477712	13,08754	1,33754	4,9687	12,72285	2,42037	17,85427	4,235527
1998	4,494007	12,38195	0,723783	6,983065	14,0251	2,030103	20,57153	3,453864
1999	3,663468	8,353754	5,119447	5,546925	14,5712	2,748719	26,01537	2,730297
2000	2,859045	10,32489	4,261194	7,938635	15,65098	3,978674	22,42474	2,10591
2001	6,275008	12,12934	4,47573	7,054218	11,89067	3,329012	21,89865	2,078284
2002	7,721748	8,198017	5,377072	7,817721	14,31293	4,627651	15,73015	2,278368
2003	7,146384	8,568086	3,700971	8,55605	19,48541	2,601756	15,31736	2,583545
2004	5,970904	11,46273	2,304342	12,72604	23,30317	3,319129	15,25476	2,226084
2005	4,955217	13,84529	3,16278	5,375091	28,48499	3,099093	16,57728	2,23838
2006	4,74753	13,08919	4,228199	10,44188	28,42754	2,400285	16,57279	1,989218
2007	4,405546	13,64138	3,844879	11,17688	17,15734	2,565461	17,06263	2,280231
2008	4,824273	16,43141	5,140649	10,30188	15,55965	2,977251	19,06982	1,990915
2009	5,868092	18,19415	7,806356	31,39663	16,81145	4,582512	20,98564	2,214134
2010	5,470661	12,6642	5,746676	25,53442	15,23336	3,511278	17,26891	3,117816
2011	5,830125	9,848938	8,303403	16,85971	14,06545	2,556874	16,86129	3,306088
2012	5,680586	10,00331	4,317674	56,56082	12,67278	2,740264	19,42838	2,853838
2013	5,251863	8,232134	4,659191	28,92532	11,46178	4,230777	22,91469	3,211684

Kaynak: TÜİK'ten manyetik ortamda (CD olarak) satın alınan 1990-2013 yılları arası SITC 3. Revizyon, 3 basamaklı ürün sınıflandırması ithalat ve ihracat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

3.2. İmalat Sanayi Kapsamında Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile İki Yönlü Endüstri İçi Ticareti (1990-2013)

Bir ülkenin kalkınma sürecinde imalat sanayi, temel ve stratejik bir öneme sahiptir. Ticarete konu olan sektörlerin başında gelen imalat sanayi ülkenin uzun dönemdeki kalkınma potansiyelini etkileyen dinamik sektörlerin başında yer almaktadır. Dolayısıyla imalat sanayinin iç ve dış pazarlarda rekabet gücünü koruması ve arttırması dışa açık bir ekonominin işlerliği açısından önem taşımaktadır (Küçükkiremitçi, vd., 2010).

Ayrıca endüstri-içi ticaretin tanımı gereği imalat sanayinde daha yüksek değerler alması öngörülmektedir. Endüstri-içi ticaret, emek sermaye oranı, kalifiye emek vb. faktörler bakımından birbirine eşit/yakın ülkeler arasında daha yoğun olarak gerçekleşmektedir. Bu durumda, endüstri-içi ticaret benzer gelişmişlik düzeyindeki ekonomiler arasında önem kazanmakta ve bu tür ticaretten kazanç ise ölçüğe göre artan getirinin ve farklılaştırılmış ürünlerin varlığında yüksek değerler ifade etmektedir. Bu açıdan SITC sınıflandırmasının 10 ana bölümü içerisinde imalat sanayi ön plana çıkmaktadır. Bu sebeple, 1990-2013 dönemi için, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması, 3. revizyon'a göre imalat sanayi kapsamında (SITC 5-8) Türkiye'nin seçilmiş 20 ülke ile iki yönlü endüstri-içi ticareti hesaplamaları çalışmada yer almakta ve ilgili sonuçlar Tablo 4 ve 5'te yer almaktadır. Her iki tabloda da işaretli değerler her ülke için endüstri-içi ticaretin en yüksek değerini ifade etmektedir.

Buna göre Türkiye'nin seçilmiş 20 ülke ile imalat sanayi için hesaplanan endüstri-içi ticaret değerleri 20 yıllık trend içerisinde gözden geçirildiğinde, en yüksek değerlere İtalya, İspanya, Fransa, Almanya, Polonya ve Romanya ile gerçekleştirilen ticarete ulaşılmaktadır. Türkiye'nin imalat sanayi ürünlerinde İngiltere, Hollanda, İsveç ve Belçika ile gerçekleştirdiği endüstri-içi ticaret payları da yüksek değerler taşımakla birlikte; nispeten daha düşük değerler taşımaktadır. Dolayısıyla imalat sanayi ürünleri için hesaplanan endüstri-içi ticaret değerleri, tüm endüstriler için hesaplanan endüstri-içi ticaret değerlerinden yüksek olmasına karşın; ülke bazında dağılım değerlendirildiğinde benzerlik göstermekte ve söz konusu ülkelerin Avrupa Birliği üyelikleri ve Gümrük Birliği anlaşmasının varlığının imalat sanayi için hesaplanan değerler için de önemli etkileri bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Birleşik Arap Emirlikleri ve ABD için imalat sanayi verileri ile hesaplamalar yüksek endüstri-içi ticaret değerlerini ifade etmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye ile Çin, Hindistan, Güney Kore, Rusya, Ukrayna, İran ve İsrail için imalat sanayi ürünleri çerçevesinde iki yönlü olarak hesaplanan endüstri-içi ticaret değerleri, (tüm endüstriler için

hesaplanan değerlerden yüksek sonuçlar içermesine rağmen) diğer ülke değerlerine oranla daha düşük endüstri-içi ticaret değerlerine sahiptir.

Türkiye'nin 1990'dan 2013'e yıllar itibariyle hesaplanan imalat sanayi endüstri-içi ticaret seviyeleri artış eğilimine göre değerlendirildiğinde, Rusya ve Çin dışındaki diğer 18 ülke ile yapılan ticarete endüstri-içi ticaret payının artış eğilimi sergilediği gözlenmektedir.

Ayrıca yine tüm endüstriler ve imalat sanayi endüstrileri bazında seçilmiş olan ülkeler ile Türkiye'nin endüstri-içi ticaretinin artan bir seyir izlemesinde uygulanan dış ticaret politikalarının etkisinin olduğu gözlenmektedir. Bunun bir örneği olarak TİM 2023 ihracat stratejisinin vizyonu kısaca "atılım" diye adlandırılmakta ve mevcut üretim koşulları ve kapasite altında üretilen ürünlerin pazarlanmasını içeren hedef ve öncelikli ülkeler listeleri belirlenmektedir. Çalışmamızda yer alan sonuçlarda söz konusu 20 ülke arasında gerek ihracatın gerekse endüstri-içi ticaretin yüksek değerler aldığı ülkelerin hedef ya da öncelikli ülke konumunda olması bu yorumlamalara sebep olmaktadır.

Özetle, yukarıdaki tablolarda Standart Grubel-Lloyd endeksi yardımıyla yapılan hesaplamalar teorik beklentiye uygun sonuçlar ortaya koymaktadır. İmalat sanayi (SITC 5-8) için hesaplanmış olan değerler (genellikle) tüm endüstrileri kapsayan ölçümlerden (SITC 0-9) daha yüksek değerleri ifade etmektedir.

Tablo 5: Standart Uluslar Arası Ticaret Sınıflaması, 3. Revizyon'a Göre İmalat Sanayi Kapsamında (SITC 5-8) Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile İki Yönlü Endüstri İçi Ticareti (1990-2013, Standart Grubel-Lloyd Endeksi, %)

YILLAR	İNGİLTERE	FRANSA	ALMANYA	HOLLANDA	İTALYA	İSPANYA	YUNANİSTAN	İSVEÇ	BELÇİKA	UKRAYNA	POLONYA	ROMANYA
1990	18,69173	14,00321	12,41995	13,23268	21,27443	15,00243	20,3444	5,190952	13,57216	0	5,294513	10,45549
1991	14,38061	10,19056	13,41198	11,10588	17,79072	10,69108	34,06256	4,238886	11,67569	0	2,88716	5,979622
1992	11,20707	12,4423	14,38601	7,149777	22,7517	17,07387	25,61056	4,605121	12,25045	1,847082	5,01944	24,64444
1993	10,2383	9,26286	12,29111	8,978572	16,80261	16,69806	28,17639	3,249834	11,55841	1,033537	2,485333	17,43646
1994	14,46293	12,6829	17,91823	11,42234	23,63741	26,13297	34,11954	5,63731	15,56964	1,229993	3,19795	18,85448
1995	15,0852	15,74034	17,71227	11,18513	24,76987	22,16477	35,91503	3,835147	12,99599	0,994462	3,833718	17,74126
1996	19,64414	19,0245	15,78898	14,95079	24,54696	18,91574	32,9011	4,583377	16,89564	7,316841	5,737928	10,35836
1997	20,99164	21,42233	17,13273	15,33979	24,15564	20,3019	23,52744	3,373987	17,25289	2,89351	7,421452	11,199
1998	21,30838	22,22753	19,91492	15,07302	26,81283	27,48014	20,60362	4,61101	16,34047	3,897349	12,3789	13,25864
1999	22,27712	30,26155	27,28923	16,80635	32,06377	33,92284	19,43836	2,53072	15,1728	3,517801	14,54105	13,45145
2000	19,15203	31,23037	24,18741	15,15684	32,55913	27,48918	19,59827	3,10483	15,01841	5,090723	23,5923	11,11442
2001	20,65373	38,64524	28,25816	18,70914	33,32121	34,67925	19,87501	8,170681	20,85373	5,265066	17,45262	14,79544
2002	19,19104	33,51029	26,92317	15,7939	34,3981	36,80465	23,54267	11,34843	17,70193	4,07319	14,99025	15,6855
2003	18,48924	38,06627	27,95117	19,78043	35,49965	39,59833	20,38223	12,42853	19,01522	4,856459	19,3883	18,4289
2004	19,45967	38,104	30,87753	21,05215	36,55386	35,7034	19,1615	13,07374	24,08732	4,400203	36,23546	19,41274
2005	21,70024	41,46329	33,0668	19,77201	35,06325	37,4077	23,78553	15,17144	27,04827	5,072751	36,5484	20,92289
2006	23,00175	37,92811	35,49342	21,66367	36,70301	34,78883	21,73299	16,01611	22,68158	6,547902	36,66862	23,55005
2007	27,0308	36,47357	39,6503	22,00524	38,00052	41,89737	22,73162	16,51596	27,16496	5,586029	38,13509	25,68521
2008	27,28432	36,54765	41,22482	26,38555	38,9015	39,25088	23,10152	16,51225	27,62347	4,069235	38,24303	30,72687
2009	24,63062	28,5739	34,71196	22,33094	37,52339	30,61467	21,37175	12,98594	26,10932	5,540332	42,47149	35,33045
2010	24,46266	33,42691	37,49642	22,65043	37,2413	35,36852	30,57472	16,12366	26,34298	5,545855	36,77446	37,69404
2011	26,39023	38,23362	36,9722	19,64966	37,78715	35,29768	34,48368	20,21462	26,3884	6,064881	32,64682	39,51732
2012	22,95357	38,41061	37,10611	23,88598	37,1669	31,58461	35,0174	17,94191	25,07283	4,975378	32,70632	39,38793
2013	25,77054	37,7328	36,2659	22,24911	38,45385	31,78691	33,18099	18,281	23,83625	4,784392	38,13304	38,28629

Kaynak: TÜİK'ten manyetik ortamda (CD olarak) satın alınan 1990-2013 yılları arası SITC 3. Revizyon, 3 basamaklı ürün sınıflandırması ithalat ve ihracat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 6: Standart Uluslararası Ticaret Sınıflaması, 3. Revizyon'a Göre İmalat Sanayi Kapsamında Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler ile İki Yönlü Endüstri İçi Ticareti (1990-2013, Standart Grubel-Lloyd Endeksi, %)

YILLAR	ÇİN	HİNDİSTAN	GKORE	BAE	İSRAİL	İRAN	ABD	RUSYA
1990	7,385707	10,06188	0,587075	19,29066	12,67301	0,362253	8,402892	7,38457
1991	3,31976	7,787314	0,451582	5,086818	11,64203	1,350428	9,138934	6,272535
1992	1,224045	7,927658	0,650791	3,195854	16,26394	2,039114	7,805519	8,021333
1993	1,829716	5,794874	1,654308	2,608338	14,5345	3,175981	6,174841	5,602766
1994	1,970592	9,539801	5,735685	0,968392	10,85204	3,331041	8,552377	8,150279
1995	1,78071	7,682985	3,073884	1,613733	12,24216	3,842859	8,653199	5,395354
1996	2,937703	6,689841	2,710368	7,115631	15,26289	7,842487	13,09383	7,321053
1997	2,799386	13,96119	1,355357	5,284456	12,99051	7,461025	12,5257	6,914376
1998	4,544472	7,89531	0,750451	8,747451	14,83903	4,538658	16,14496	5,952397
1999	3,248764	9,354134	2,024223	6,620264	14,11516	10,90165	23,41	5,671073
2000	2,370354	10,39857	2,583128	9,81166	13,82006	16,43404	23,30572	5,360613
2001	5,127803	12,34589	3,741558	8,813292	10,1834	9,492433	20,65978	5,355263
2002	6,013299	7,87031	3,678188	9,23655	12,98747	15,94668	15,64699	5,636812
2003	4,994266	8,138939	3,788533	8,961114	14,54885	10,72746	15,46131	6,978009
2004	5,068734	11,54751	2,325281	14,27992	17,98086	10,17593	16,97468	5,891688
2005	3,784298	14,25699	3,200535	11,32104	17,90103	14,72776	19,37935	6,733705
2006	3,797897	13,53446	4,328499	11,33509	20,86098	13,44777	19,47252	6,026163
2007	3,650365	14,52433	4,015872	12,18844	16,9782	10,42268	21,01465	5,568102
2008	4,310299	17,78043	5,190661	10,5138	16,39503	11,535	21,62405	4,007461
2009	5,385723	20,64844	7,728719	33,50263	17,24935	10,48359	25,63079	5,762154
2010	5,002807	16,45967	5,490959	26,98428	16,00768	9,451544	21,08244	6,671596
2011	5,16538	17,58529	5,526625	20,91047	15,83139	7,487287	21,9628	5,579322
2012	5,184741	17,06065	3,635152	61,44765	15,12868	4,504287	24,6187	5,222146
2013	4,938837	14,64223	4,215261	30,37294	14,91577	10,0186	29,8066	5,679223

Kaynak: TÜİK'ten manyetik ortamda (CD olarak) satın alınan 1990-2013 yılları arası SITC 3. Revizyon, 3 basamaklı ürün sınıflandırması ithalat ve ihracat verileri kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme ile birlikte uygulanan ekonomi politikaları ve ekonomik entegrasyonların artmasıyla, uluslararası ticaret sistemi köklü bir değişim süreci içerisine girmekte; değişim hem yapısal hem de iktisat yazınında mevcut dış ticaret teorilerinin geçerliliğinin sorgulanması yönünde gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda hem teorik hem de yapısal olarak geleneksel ticaretten endüstri-içi ticarete doğru bir geçiş gözlenmektedir.

Bu bağlamda 1950'lerin sonlarında Avrupa'da ortak pazarın oluşumunun söz konusu sürecin oluşumuna destek sağlamış olduğu ifade edilebilmektedir. Nitekim, 1960 yılından bu yana yapılan ampirik çalışmalar (örneğin, Verdoorn, (1960); Balassa, (1966); Grubel ve Lloyd (1971), Aquino, (1978) vb.), özellikle Avrupa içi ticaretin önemli bir bölümünün endüstri-içi nitelikte (yani, aynı endüstri-içinde eşzamanlı ihracat ve ithalat) olduğunu göstermekte ve o zamandan bu yana artmaya devam eden bir olgu şeklinde ifade edilmektedir.

Bu doğrultuda Standart Uluslar Arası Ticaret Sınıflaması (SITC), 3. revizyon'a göre 1990-2013 yılları arası ithalat ve ihracat değerleri kullanılarak, Türkiye'nin seçilmiş ülkelerle endüstri-içi ticaretine ilişkin analizlerde ise ülke seçiminde Türkiye'nin dış ticaretinde en yüksek paylara sahip 20 ülke ele alınarak incelemeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin seçilmiş 20 ülke ile hem tüm endüstriler hem de imalat sanayi için hesaplanan endüstri-içi ticaret değerleri gözden geçirildiğinde, en yüksek değerlere İtalya, İspanya, Fransa, Almanya ön plana çıkmakta Polonya ve Romanya ise imalat sanayi endüstri-içi ticaretinde yüksek paya sahip ülkelere eklenmektedir. Söz konusu ülkelerin Avrupa Birliği üyelikleri ve Gümrük Birliği anlaşmasının varlığının hesaplanan değerler için önemli etkileri bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye ile Çin, Hindistan, Güney Kore, Rusya, Ukrayna, İran ve İsrail için imalat iki yönlü olarak hesaplanan endüstri-içi ticaret değerleri, diğer ülke değerlerine oranla daha düşük endüstri-içi ticaret değerlerini içermektedir. Bu noktada da sonuçların teorik beklentiyle uygun olduğu yani coğrafi mesafenin endüstri-içi ticareti negatif yönde etkilediği söylenebilmektedir. Ancak değerler incelendiğinde hem İran hem de İsrail için coğrafi yakınlığın avantaja dönüşmemesinin de hem ticarete konu olan ürün yapısından hem de bölge için de önemli ekonomik ve politik koşullardan kaynaklandığı düşünülebilmektedir. Ayrıca yine tüm endüstriler ve imalat sanayi endüstrileri bazında seçilmiş olan ülkeler ile Türkiye'nin endüstri-içi ticaretinin artan bir seyir izlemesinde uygulanan dış ticaret politikalarının

etkisinin olduğu gözlenmektedir. Çalışmamızda yer alan sonuçlarda söz konusu 20 ülke arasında gerek ihracatın gerekse endüstri-içi ticaretin yüksek değerler aldığı ülkelerin TİM 2023 ihracat stratejisinde belirlenen hedef ya da öncelikli ülke konumunda olması bu yorumlamalara sebep olmaktadır.

Bu sonuçlardan hareketle, küreselleşme ile şekillenen üretim yapısı ve iş bölümü kalıplarının değiştiği, uluslar arası rekabetin her geçen gün arttığı, gelişmiş ülkelerin çeşitli araçlarla kendi sanayilerini destekleyerek sürdürülebilir rekabet gücünü sağlayan politika oluşumlarına yöneldikleri günümüzde, Türkiye (ve benzeri ülkelerin) çağın gerekliliklerine uygun teknoloji alanları ve yeni teknoloji gelişimi yatırımlarını destekleyen, yeniliği ve girişimciliği teşvik eden bir yapı ile rekabet gücünü arttırmasının gerekli olduğu yorumu yapılabilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKKOYUNLU, Ş., K.A., KHOLODILIN, ve B., SILIVERSTOV, (2006), What Affects the Remittances of Turkish Workers: Turkish or German Output?, Discussion Papers of DIW Berlin, 622, DIW Berlin, German Institute for Economic Research.
- AQUINO, A., (1978), "Intra-Industry Trade And Inter-Industry Specialization As Concurrent Sources Of International Trade in Manufactures", *Weltwirtschaftliches Archiv*, S. 114, ss.275–296.
- AYDIN, A., (2008), Endüstri-içi Ticaret ve Türkiye: Ülkeye Özgü Belirleyicilerin Tespitine Yönelik Bir Araştırma, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. XXV, S. 2, ss.881-921.
- BALASSA, B., (1966), "Tariff Reductions And Trade in Manufactures Among The Industrial Countries", *American Economic Review*, S. 56, ss.466–473.
- BARKER, T. S., (1977), "International Trade and Economic Growth: An Alternative to the Neoclassical Approach", *Cambridge Journal of Economic*, C. 1, S. 2, ss. 153-72.
- BAYRAKTUTAN, Y., (2003), "Bilgi ve Uluslar Arası Ticaret Teorileri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 4, S. 2, ss.175-186.
- ÇEPNİ E. ve N. KÖSE, (2003), Intra-Industry Trade Patterns Of Turkey: A Panel Study, *G.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, S. 3, ss.13–28.

- DEVİREN, N. V., (2004), Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkeleri Arasında Sınai Ürünleri Endüstri-içi Ticareti, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Eylül, ss. 107-127.
- DRÈZE, J., (1960), “Quelques Réflexions Sereines sur l’Adaptation de l’Industrie Belge au Marché Commun”, Comptes-rendus des Travaux de la Société d’Economie Politique de Belgique; No:275. Translated as, “The Standard Goods Hypothesis”. in A. Jacquemin and A. Sapir, eds. The European Internal Market: Trade and Competition. Oxford: OUP, ss. 13-32.
- EMİRHAN, P. N., (2005), The Determinants Of Vertical Intra-Industry Trade Of Turkey: Panel Data Approach, Dokuz Eylül University, Discussion Paper, Series No. 05/05.
- ERK, N. ve TEKGÜL, Y., (2001), Ekonomik Entegrasyon ve Endüstri-içi Ticaret: Türkiye-AB Ülkeleri arasındaki Endüstri-içi Ticaretin Ölçülmesi ve Ticaret Tipinin Belirlenmesi, METU International Conference on Economics V, Ankara.
- ERLAT, G. ve H. ERLAT, (2003), Measuring Intra-Industry And Marginal Intra-Industry Trade: The Case For Turkey, Emerging Markets Finance and Trade, 39, ss.5-38.
- FRANKEL, H., (1943), “Industrialisation Of Agricultural Countries And The Possibilities Of A New International Division Of Labour”, Economic Journal, V. 53, ss.188-201.
- GÖNEL, D. F., (2001a), How important is intra-industry trade between Turkey and its trading partners? A comparison between the European Union and Central Asia Turkic Republics, Russian and East European Finance and Trade, 37, ss.61-76.
- GÖNEL, D. F., (2001b), Tekstil Sektöründe Endüstri-içi Ticaret, Dış Ticaret Dergisi, S. 21, ss.15-31.
- GREENAWAY, D. ve C. Milner (1987), “Intra-Industry Trade: Current Perspectives and Unresolved Issues”, Weltwirtschaftliches Archiv, Bd. 123, H. 1, ss. 39-57.
- GRUBEL, H. ve P. J., Lloyd, (1971), “The Empirical Measurement of Intra- industry Trade,” Economic Record, V. 470, ss. 494-517.
- KANDOĞAN, Y., (2003), Intra-Industry Trade Of Transition Countries: Trends And Determinants, Emerging Markets Review, V. 4, ss.273-286

- KAYA, A. A. ve A. ATIŞ, (2007), Türkiye Kimya Sanayi Endüstri İçi Ticaretinin Statik ve Dinamik Analizi: Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkeleri, Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Çin, Ege Akademik Bakış, 7(1), ss.251-291.
- KİBRİTÇİOĞLU, A., (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C. 53, S. 1-4, s. 207-230.
- KOÇYİĞİT A. ve ŞEN A., (2007), The Extend of Intra Industry Trade Between Turkey and the European Union: The Impact of Customs Unions, Journal of Economic and Social Research, V. 9(2).
- KOJIMA K., (1964), “The Pattern of International Trade Among Advanced Countries”, Hitotsubashi Journal of Economics; V.5:1, ss. 17-36.
- KÖSEKAHYAOĞLU, L., (2002), Does Trade Liberalization Matter?: An Analysis Of Intra-Industry Trade For Turkey and EU, Marmara Journal of European Studies, 10, ss.113–135.
- KRUGMAN, P., (1979), “Increasing Returns, Monopolistic Competition and International Trade”, Journal of International Economics, V. 9, ss.469-479.
- KRUGMAN, P., (1980), “Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade”, American Economic Review, V. 70, No: 5, ss.950-959.
- KUTLU, E. ve F. YENİLMEZ, (2005), Türkiye ile AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Önemi, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Nisan, C. 20, S. 229, ss. 45-64.
- KÜÇÜKAHMETOĞLU, O., (2002), Endüstri-içi Ticaret ve Türkiye, İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Ocak, Yıl: 17, S. 190, ss.34-50.
- KÜÇÜKKİREMİTÇİ, O.; M.E.,KARACA ve A. EŞİYOK (2010), “Türkiye'nin İhracatında Öne Çıkan Sektörlerde Temel Pazar Ülkeler, Rakipler Ve Rekabet Gücü”, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara.
- LEONTIEF, W., (1954), “Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined”, Econ. Internaz, 7 (February 1954): 9-38. Reprinted in Readings in International

Economics, edited by Richard E. Caves and Harry G. Johnson. Homewood, Ill.: Irwin (for Amer. Econ. Assoc.),1968.

LINDER, S. B. (1961), “An Essay on Trade and Transformation”, Stockholm: Almqvist and Wiksell.

MICHAELY, M., (1977), “Exports And Growth : An Empirical Investigation”, Journal of Development Economics, V. 4, No:1, ss. 49-53.

OECD, (1999), Science, Technology and Industry Scoreboard 1999: Benchmarking Knowledge-Based Economies, Paris.

SAYGILI, Ş., (2003), Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisi'nin Dünyadaki Konumu, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT2675, Ankara.

SHARMA K., (1999), “Pattern And Determinants Of Intraindustry Trade in Australian Manufacturing”, Center Discussion Paper no. 813, Economic Growth Center, Yale University.

SOMMA, E., (1994), “Intra-Industry Trade in The European Computers Industry”, Weltwirtschaftliches Archiv, V. 130, ss.784-799.

ŞİMŞEK, N., (2005), Türkiye'nin Yatay ve Dikey Endüstri-içi Dış Ticareti, D.E.Ü.İ.B.F. Dergisi, C. 20, S. 1, ss.43-62.

ŞİMŞEK, N., (2008), Türkiye'nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi, Beta Yayınları, İstanbul.

TÜRKCAN, K. ve A., ATEŞ, (2010), Structure and Determinants of Intra-Industry Trade in the U.S. Auto-Industry, Journal of International and Global Economic Studies, 2(2), December, ss.15-46.

TÜRKCAN, K., (2005), Determinants Of Intra-Industry Trade in Final Goods And Intermediate Goods Between Turkey And Selected Oecd Countries, Ekonometri ve İstatistik, S. 1, ss.20–40.

VERDOORN, R. (1960), “The Intra-Block Trade of Benelux” içinde Economic Consequence of the size of Nations, E. Robinson (ed.), London : Macmillian.

WALTHER, T., (2002), “Dünya Ekonomisi”, Alfa Yayıncılık, İstanbul.